

PARTICULARITĂȚI PRIVIND DREPTURILE COPILULUI ÎN ADMINISTRAREA JUSTIȚIEI

Costina SFINTEȘ

As. univ.

Universitatea ”Constantin Brancuși”

ABSTRACT: ÎNTRUCÂT COPIII REPREZINTĂ VIITORUL ORICĂREI NAȚIUNI, IAR RESPECTAREA DREPTURILOR ORICĂRUI CETĂȚEAN ESTE O CONDIȚIE ESENȚIALĂ ȘI OBLIGATORIE A ÎNSEȘI EXISTENȚEI STATULUI DE DREPT, PROTEJAREA DREPTURILOR OMULUI ÎN ADMINISTRAREA JUSTIȚIEI REPREZINTĂ ESENȚA GARANȚIEI DREPTURILOR OMULUI.

CUVINTE CHEIE: DREPTURILE OMULUI, DREPTURILE COPILULUI, JUSTIȚIE, STAT DE DREPT, SOCIETATE, RELAȚII INTERNAȚIONALE

Istoria umanității dovedește o luptă continuă pentru perfecționare, pentru binele omului și al societății. Acest proces social a solicitat reglementări din cele mai diverse, în toate planurile vieții, dar mai cu seamă al elementului său de bază - omul. Recunoașterea unor drepturi persoanei umane, într-o gamă mereu evolutivă și diversificată - ca și asigurarea transpunerii lor în practica socială a condus, nu rareori, la mișcări sociale de anvergură, ce fac istorie în domeniu¹.

Așa cum este îndeobște cunoscut, pe parcursul timpului, instituția drepturilor omului a cunoscut un laborios - dar și îndelungat - proces de cristalizare, înfățișându-se tot mai mult ca o instituție deosebit de complexă, ce ține atât de ordinea juridică internă, cât și de cea internațională.

Cuprinzând principii, mecanisme, proceduri ce țin de ordinea juridică internă, dar și de cea internațională, instituția drepturilor omului prezintă un caracter bivalent, fiind în același timp o instituție de drept intern, integrată normelor constituționale, dar și o instituție de drept internațional ce prefigurează trăsăturile unui principiu juridic ce se aplică direct în relațiile dintre statele suverane.

În legătură cu drepturile omului și reglementările lor în diverse constituții trebuie arătat că mijloacele practice prin care se asigură respectul acestor drepturi sunt extrem de diverse și uneori se deosebesc de la un stat la altul. Aproape toate constituțiile lumii garantează dreptul persoanelor care au fost prejudiciate în drepturile lor să se adreseze justiției.

¹ Nicolae Purda-Protecția drepturilor omului- Mecanisme interne si internaționale, p.9 (ed. Luminalex 2001).

Preocupările privind protejarea drepturilor omului în administrarea justiției pleacă de la faptul că justiția –a treia putere în stat- este de fapt un garant serios al respectării drepturilor omului¹.

Printre drepturile omului în administrarea justiției: dreptul la prezumția de nevinovăție, dreptul la apărare, dreptul la un proces echitabil, dreptul la libertate și siguranță, dreptul de a nu fi supus torturii, tratamentelor inumane sau degradante, dreptul la un recurs efectiv.

Astfel observăm că problema drepturilor omului în administrarea justiției a căpătat o foarte mare amploare mai ales după cel de al doilea război mondial, ceea ce ne impune și nouă o analiză mai atentă a acestora.

Întrucât copiii sunt viitorul oricărei națiuni, trebuie menționate și care sunt particularitățile privind drepturile copilului în administrarea justiției.

Aceste drepturi sunt prevăzute în documentul intitulat „Ansamblul de reguli minimale cu privire la administrarea justiției pentru minori” (Regulile de la Beijing), elaborate de Congresul internațional pentru prevenirea crimei și tratamentul delincvenților aprobate de Adunarea Generală a O.N.U. prin Rezoluția 40/33 din 29 noiembrie 1985.

Luând ca punct de referință Regulile de la Beijing, Convenția cu privire la drepturile copilului a instituit prin art. 37² și 40³ un ansamblu de principii vizând protecția

¹ Ion Suceavă, Marcu Viorel, Gheorghe Constantin – Omul și drepturile sale, p.311 (ed. Ministerului de interne 1991)

² Potrivit art.37 „Statele părți vor veghea ca:

a) nici un copil să nu fie supus la tortură, la pedepse sau la tratamente crude, inumane sau degradante. Pedepsa capitală sau închisoarea pe viață fără posibilitatea de a fi eliberat nu va fi pronunțată pentru infracțiunile comise de persoane sub vârsta de 18 ani;

b) nici un copil să nu fie privat de libertate în mod ilegal sau arbitrar. Arestarea, deținerea sau întemnițarea unui copil trebuie să fie conformă cu legea și nu va fi decât o măsură extremă și cât mai scurtă posibil;

c) orice copil privat de libertate să fie tratat cu omenie și cu respectul cuvenit demnității umane și de o manieră care să țină seama de nevoile persoanelor de vârsta sa. Astfel, orice copil privat de libertate va fi separat de adulți, cu excepția cazurilor în care se apreciază ca fiind în interesul major al copilului să nu se procedeze astfel, și va avea dreptul de a menține contactul cu familia sa prin corespondență și vizite, în afara unor cazuri excepționale;

d) copiii privați de libertate să aibă dreptul de a avea acces rapid la asistență juridică sau la orice altă asistență corespunzătoare, precum și dreptul de a contesta legalitatea privării lor de libertate, în fața unui tribunal sau a unei alte autorități competente, independente și imparțiale, și dreptul la judecarea în procedură de urgență a cazului respectiv.

³ Potrivit art.40

1. Statele părți recunosc oricărui copil bănuit, acuzat sau cu privire la care s-a dovedit că a comis o încălcare a legii penale dreptul la un tratament conform cu simțul demnității și al valorii personale, care să întărească respectul sau pentru drepturile omului și libertățile fundamentale ale altora și care să țină seama de vârsta sa, precum și de necesitatea de a facilita reintegrarea sa în societate și asumarea de către acesta a unui rol constructiv în societate.

2. În acest scop și ținând seama de dispozițiile în materie ale instrumentelor internaționale, statele părți vor veghea, în special:

a) ca nici un copil să nu fie bănuit, acuzat sau declarat vinovat de o încălcare a legii penale datorită unor acțiuni sau omisiuni care nu erau interzise de dreptul național sau internațional în momentul comiterii lor;

b) ca orice copil bănuit sau acuzat de o încălcare a legii penale să aibă garantate cel puțin următoarele drepturi:

copilului în fața unui sistem care admite soluții de o profundă gravitate, precum privarea de libertate sau, în anumite sisteme juridice, condamnarea la închisoarea pe viață sau pedeapsa cu moartea. Prin această Convenție s-a urmărit să se concilieze două interese fundamentale: respectarea drepturilor omului și garanții juridice inerente oricărei ființe umane, luând în considerație particularitățile specifice ale copilului datorate vârstei, caracterul evolutiv în formare ș.a.

Pe lângă Convenția privind Drepturile Copilului ratificată de România pe 28 septembrie 1990, țara noastră a adoptat două legi fundamentale și revoluționare în acest domeniu: Legea privind protecția și promovarea drepturilor copilului și Legea privind statutul legal al adopției. Mai mult, Națiunile Unite au adoptat alte standarde – aplicabile și României – în această materie, și anume Regulile privind standardele minimale pentru administrarea justiției juvenile ale Națiunilor Unite (Regulile de la Beijing), Liniile directoare ale Națiunilor Unite pentru prevenirea delicvenței juvenile (Liniile directoare de la Ryad), Regulile Națiunilor Unite pentru protecția minorilor privați de libertate și Liniile directoare pentru acțiune privind copii din sistemul judiciar penal.

Toate aceste standarde cer un sistem orientat în folosul copilului care recunoaște copilul ca un subiect de drepturi și libertăți fundamentale și asigură că toate acțiunile care îl privesc sunt călăuzite în primul rand de interesul superior al copilului.

(i) de a fi prezumat nevinovat până la stabilirea vinovăției sale conform legii;

(ii) de a fi informat în cel mai scurt termen și direct despre acuzațiile care i se aduc sau, dacă este cazul, prin intermediul părinților săi sau al reprezentanților legali și de a beneficia de asistență juridică sau de orice alt fel de asistență corespunzătoare, în vederea formulării și susținerii apărărilor sale;

(iii) dreptul la examinarea, fără întârziere, a cauzei sale de către o autoritate sau o instanță judiciară competentă, independentă și imparțială, printr-o procedură de audiere echitabilă și conformă cu prevederile legii, în prezența celor care îi asigură asistență juridică sau de altă natură, iar dacă acest lucru nu este considerat contrar interesului major al copilului, ținând seama mai ales de vârsta ori de situația acestuia, în prezența părinților săi sau a reprezentanților săi legali;

(iv) de a nu fi constrâns să depună mărturie sau să mărturisească că este vinovat; dreptul de a interoga sau de a cere interogarea martorilor acuzării, de a obține aducerea și interogarea martorilor apărării, în condiții de egalitate;

(v) dacă se dovedește că a încălcat legea penală, dreptul de a recurge la o cale de atac cu privire la decizie și la orice măsură luată în consecință, în fața unei autorități sau a unei instanțe judiciare superioare competente, independente și imparțiale conform legii;

(vi) dreptul de a fi asistat gratuit de un interpret, dacă nu înțelege sau nu vorbește limba utilizată;

(vii) dreptul la respectarea deplină a vieții sale private, în toate fazele procedurii.

3. Statele părți se vor strădui să promoveze adoptarea de legi și proceduri, înființarea de autorități și instituții, special concepute pentru copiii bănuiți, acuzați sau găsiți vinovați de încălcarea legii penale și, în special:

a) să stabilească o vârstă minimă sub care copiii să fie prezumați ca neavând capacitatea de a încălca legea penală;

b) să ia, ori de câte ori este posibil ca recomandabil, măsuri de soluționare a cazurilor acestor copii, fără a recurge la procedura judiciară, cu condiția ca drepturile și garanțiile legale să fie respectate pe deplin.

4. Va fi prevăzută o întreagă gamă de dispoziții, precum și cele referitoare la îngrijire, orientare și supraveghere, la îndrumare, la perioadele de probă, la plasamentul familial, la programe de educație generală și profesională și la soluții alternative celor privind îngrijirea într-un cadru instituțional, pentru a asigura copiilor un tratament în interesul bunăstării lor și proporțional cu situația lor și cu infrațiunea săvârșită.

Standardele mai sus menționate sunt instrumente esențiale pentru promovarea drepturilor copilului în general și, în particular, pentru a asigura respectarea drepturilor acelor copii care sunt afectați de procesul judiciar, în proceduri penale, de adopție sau de separare. Ele se axează pe nevoile și interesele specifice ale copiilor, care diferă în numeroase situații de cele ale adulților.

Totuși, și în ciuda gamei largi de instrumente ce reglementează drepturile copilului, în numeroase aspecte aceste drepturi nu sunt întotdeauna respectate sau luate în calcul. Uneori copiii sunt văzuți drept “cetățeni mici cu drepturi mici” iar nevoile lor specifice sunt pur și simplu ignorate.

Liniile directoare pentru acțiune privind copiii din sistemul judiciar penal, adoptat în 1997 de Consiliul Economic și Social al ONU¹, care dezvoltă unele dintre principiile conținute în Convenția ONU privind drepturile copilului, furnizează unele principii utile ce ar trebui să inspire munca poliției, a parchetului, avocaților și judecătorilor pe plan național, atunci când se confruntă cu copii victime sau copii martori.

În privința copiilor victime Liniile directoare prevăd că aceștia trebuie tratați cu compasiune și respect pentru demnitatea lor.

“Victimele vor avea acces adecvat la justiție și tratament echitabil, restituție, compensație și asistență socială”².

În plus, “copiii victime trebuie să aibă acces la asistență corespunzătoare cu nevoile lor [...]. Se va oferi asistență specială acelor copii care au disabilități sau sunt bolnavi”³.

Se precizează de asemenea că, “mecanisme judiciare [...] trebuie stabilite și consolidate unde este necesar pentru a permite copiilor victime să obțină reparație prin proceduri formale sau informale care sunt rapide, echitabile și accesibile. Copiii victime și/sau reprezentanții lor legali trebuie să fie informați în mod corespunzător.”

Copiii victime trebuie informați “cu privire la rolul lor și la sfera, durata și evoluția procedurii și a deciziei privind cazul lor, în special în cazurile care implică infracțiuni grave”⁴.

Copilului i se acordă o protecție deosebită împotriva lipirii de libertate în mod ilegal sau arbitrar. În acest sens, Convenția cu privire la drepturile copilului în art. 37 lit. b, reglementează arestarea sau reținerea unei asemenea categorii de persoane. În cuprinsul aceluiași articol la lit. c și d se prevede necesitatea tratării cu respect a oricărui copil privat de libertate și într-o manieră care să țină seama de vârsta sa. Copii privați de libertate : vor fi separați de adulți, afară de cazul când se consideră preferabil să nu fie separați; au dreptul de a fi în contact permanent cu familia lor prin corespondență și prin vizite, în afara unor cazuri excepționale; au dreptul de a avea acces rapid la asistență juridică.

Potrivit art.40 pct. 2 lit. b din aceeași convenție, oricărui copil bănuit sau acuzat de o încălcare a legii penale, trebuie să i se asigure dreptul la următoarele garanții: să fie considerat nevinovat până la dovedirea vinovăției; să fie informat de acuzațiile ce i se aduc

¹ Rezoluția Consiliului Economic și Social 1997/30 din 21 iulie 1997.

² A se vedea paragrafele 43 și 45 din Liniile directoare

³ A se vedea paragraful 46 din Liniile directoare

⁴ Ion Suceavă, Marcu Viorel, Gheorghe Constantin- Omul și drepturile sale, p.313(editura Ministerului de Interne,1991)

și să beneficieze de asistență juridică; cauza să fie soluționată fără întârziere; să nu fie constrâns să-și mărturisească vinovăția; să i se asigure dreptul la recurs ș.a.

Împotriva copiilor care au comis fapte penale grave nu se va pronunța pedeapsa capitală. Aceasta reiese din art. 6 pct. 5 din Pactul Internațional cu privire la drepturile civile și politice¹; aceeași idee rezultând și din cuprinsul art.37 lit.a din Convenția cu privire la drepturile copilului.

Totodată copilul va fi apărat împotriva torturii, a pedepselor sau tratamentelor crude, inumane sau degradante (art. 37 lit. a din Convenția cu privire la drepturile copilului). În Declarația asupra protecției femeilor și copiilor în situații de urgență și conflict armat, la pct. 4 se prevede, printre altele, că trebuie luate toate măsurile necesare de către statele implicate în conflict, pentru a se asigura interzicerea măsurilor dure cum ar fi persecuția, tortura, măsurile preventive, tratamentul degradant și violența, în special împotriva acelei părți a populației civile care este formată din femei și copii. Asemenea protecție este prevăzută și în art. 38 din Convenția cu privire la drepturile copilului conform căruia regulile dreptului umanitar internațional care sunt aplicabile în caz de conflict armat se extind și la copii; cei care nu au atins vârsta de 15 ani nu vor participa direct la ostilități; nici o persoană sub 15 ani nu va fi înrolată în forțele armate; copii afectați de conflictul armat vor beneficia de protecție și de îngrijire.

Potrivit dispozițiilor art. 113 C. pen., minorul care nu a împlinit vârsta de 14 ani nu răspunde penal.

Minorul care are vârsta între 14 și 16 ani răspunde penal, numai dacă se dovedește că a săvârșit fapta cu discernământ.

Minorul care a împlinit vârsta de 16 ani răspunde penal (art. 113 alin. 3 din Codul penal).

Având în vedere că, datorită vârstei, minorul are o dezvoltare bio - psiho - fizică insuficientă, că discernământul său nu este pe deplin format și că este lipsit de experiența vieții, nefiind în stare să-și facă singur cele mai complete apărări, legiuitorul a consacrat obligativitatea asistenței juridice a acestuia când are calitatea de suspect sau inculpat².

Pe plan procesual penal s-a statuat că urmărirea și judecare infracțiunilor săvârșite de minori se va face potrivit procedurii obișnuite, cu completările și derogările stabilite de Codul de procedură penală în vigoare în capitolul ”Procedura în cauzele cu infractori minori” și secțiunea 8 din capitolul I din titlul V al părții generale, pentru a se asigura un plus de garanții procesuale acestora, față de lipsa lor de maturitate psihică și intelectuală.

Codul penal a instituit un regim special al răspunderii minorului. Conform art. 114 din Cp., ”față de minorul care, la data săvârșirii infracțiunii, avea vârsta cuprinsă între 14 și 16 ani se ia o măsură educativă neprimativă de libertate, cu excepția cazurilor în care acesta a mai săvârșit o altă infracțiune, pentru care i s-a aplicat o măsură educativă ce a fost executată ori a cărei executare a început înainte de comiterea infracțiunii pentru care este judecat sau, atunci când pedeapsa prevăzută de lege pentru infracțiunea săvârșită este închisoarea de 7 ani sau mai mare ori detențiunea pe viață.”

¹ art.6 pct. 5 :”O sentință de condamnare la moarte nu poate fi pronunțată pentru crime comise de persoane sub vârsta de 18 ani...”

² Nicu Jidovu- Dreptul la apărare al învinutului și inculpatului, p.56 (ed. Rosetti 2004).

Măsurile educative neprivative de libertate, sunt în număr de patru – stagiul de formare civică, supravegherea, consemnarea la sfârșit de săptămână și asistarea zilnică – art.115, alin. 1 din Cp. Aliniatul 2 al articolului precizează că alegerea acestor măsuri educative care urmează să fie individualizate pentru fiecare minor în parte, se face în concordanță potrivit criteriilor prev. De art. 74, în concordanță cu cele menționate de legiuitor în art. 114 din Cp.

Când un minor are calitatea de suspect sau inculpat, și este internat într-un centru educativ sau de detenție ori este reținut sau arestat chiar în sltă cauză, sau față de el s-a dispus măsura inetrnării medicale, când organul de urmărire penală apreciază că nu-și poate face singur apărarea, asistența juridică acestuia este obligatorie, conform art. 90 din Cpp. Actele întocmite cu încălcarea acestui articol sunt nule.

Pe lângă garanțiile generale ale dreptului la apărare care sunt valabile și pentru suspectul și inculpatul minor, se adăugă două garanții suplimentare, și anume, chemarea anumitor persoane la ascultarea sau acestora de către organul de urmărire penală și ancheta sociale.

Art. 505 alin. 1 C. pr. Pen, așa cum a fost modificat prin Decizia Curții Constituționale, instituie în sarcina organului de urmărire penală obligația de a cita la ascultarea și la confruntarea minorilor părinții, tutorele, curatorul sau persoana care îl are în supraveghere și direcția generală de asistență socială și protecție a copilului din localitatea unde se desfășoară audierea.

Din posibilitate, această citare a persoanelor sus menționate se transformă în obligație pentru organul de urmărire penală, în cazul activității de prezentare a probelor. Jurisprudența a statuat că omisiunea de a cita persoanele menționate în art. 505 alin. 1 C. pr. pen. cu ocazia acestui moment de răscruce în faza de urmărire penală, atrage nulitatea acestui act dacă dovedesc vătămarea intereselor minorului.

Din perspectiva văditei vulnerabilități în care s-ar afla minorii care au calitatea de suspect sau inculpat, în sensul că audierea sau confruntarea lor la sediul organului de urmărire penală dau cauzei caracterul de oficialitate cu care aceștia nu sunt obișnuiți, ar putea influența negativ calitatea declarațiilor. Din aceste considerente, minorii trebuie însoțiți de cel care exercită autoritatea părintească sau altă persoană adultă, cu condiția ca aceasta din urmă să nu aducă atingere procedurilor care se desfășoară și să fie în interesul superior al copilului.

Neprezentarea acestor persoane nu împiedică efectuarea actelor procesuale pentru care au fost citate.

Prin instituirea acestor obligații s-a urmărit a se evita situațiile de denaturare a realității și exagerare în relatarea unor fapte de către suspectul sau inculpatul minor, tendințe specifice vârstei acestora¹.

Datorită importanței acestui moment în desfășurarea urmăririi penale, persoanele din anturajul și mediul său familial care îi cunosc suficient personalitatea, îl pot ajuta să formuleze noi cereri în apărare, să combată acuzarea eficient și îi pot determina să facă declarații suplimentare, dacă interesul minorului le justifică.

Neprezentarea în fața organului de urmărire penală a acestor categorii de persoane, în condițiile în care se face dovada îndeplinirii obligației de înștiințare a lor, nu împiedică efectuarea activităților de cercetare planificate (art. 505 alin. 3 C. pr. pen.).

Cum sancțiunea neîndeplinirii obligației este nulitatea relativă, omisiunea citării acestor persoane poate fi acoperită în faza următoare a procesului penal și anume cu ocazia judecății.

¹ Nicu Jidovu- Dreptul la apărare al suspectului și inculpatului, p.70 (ed. Rosetti 2004)

Art. 116 alin.1 C.pen. statuează că ”în vederea evaluării minorului, potrivit art. 74, instanța va solicita serviciului de probațiune întocmirea unui referat care va cuprinde și propuneri motivate referitoare la natura și durata programelor de reintegrare socială pe care minorul ar trebui să le urmeze, precum și alte obligații ce pot fi impuse acestuia de către instanță”.

Referatul de evaluare privind respectarea condițiilor de executare a măsurilor educative sau obligațiilor impuse se întocmește de către serviciul de probațiune în toate cazurile în care instanța dispune asupra măsurii educative ori asupra modificării sau încetării executării obligațiilor impuse, cu excepția când acesta execută o măsură privativă de libertate, când acest referat de evaluare este întocmit de centrul educativ sau de cel de detenție¹.

În conformitate cu art. 126 din C. pen., ”dacă în cursul executării unei măsuri educative privative de libertate persoana internată, care a împlinit vârsta de 18 ani , are un comportament prin care influențează negativ sau împiedică procesul de reintegrare și recuperare a celorlalte persoane internate, instanța poate dispune continuarea executării măsurii educative într-un penitenciar ”.

De această dată legiuitorul a prevăzut posibilitatea în faza de urmărire penală, în sarcina organului de anchetă, ca atunci când consideră necesar, să poată strânge date cu privire la purtarea pe care minorul o are în mod obișnuit, starea și dezvoltarea sa fizică și mentală, antecedentele sale, condițiile și mediul în care a fost crescut și a trăit, modul în care persoanele sub îngrijirea cărora se află își îndeplinesc îndatoririle față de el etc, concretizate într-un referat denumit *anchetă socială*.

Ancheta socială se efectuează de către persoane desemnate de serviciul de probațiune de pe lângă tribunalul în a cărui rază teritorială domiciliază minorul, ce trebuie să aibă experiența și pregătirea profesională adecvată.

În situația în care, acest referat nu este întocmit de către organul de urmărire penală, instanța de judecată are obligația legală de a dispune întocmirea lui. Dacă ancheta socială a fost efectuată în cursul urmăririi penale obligația instanței de a-l realiza devine facultativă.

Putem astfel concluziona că ocrotirea copilului nu este o problemă strict familială, ci o problemă a societății².

Interesul societății internaționale față de modul în care se aplică justiția este justificat de faptul că multiplele activități de acest gen aduc pe cetățean în diferite ipostaze, începând de la calitatea de reclamant până la cea de inculpat într-o anumită cauză penală. Este important faptul că în acest întreg context, din primul moment în care cetățeanul vine în contact cu reprezentanții organelor de administrație și apoi cu cele ale justiției, trebuie să i se garanteze deplina exercitare a drepturilor pe care le are, să i se respecte întru totul demnitatea umană.

Importanța care se acordă acestei probleme decurge din faptul că respectarea efectivă a drepturilor și libertăților fundamentale ale omului, așa cum sunt enunțate în convențiile internaționale, la care statele respective au achiesat, depinde în cea mai mare

¹ Art. 117 din CP.

² Ion Suceavă, Marcu Viorel, Gheorghe Constantin- Omul și drepturile sale, p.313(editura Ministerului de Interne,1991)

parte de modul în care organele de justiție și administrație, ca instituții statale, își exercită funcțiile și competențele în acest domeniu.

BIBLIOGRAFIE

1. Codul penal.
2. Codul de procedură penală.
3. Convenția cu privire la drepturile copilului.
4. Pactul Internațional cu privire la drepturile civile și politice.
5. Rezoluția 40/33 din 29 noiembrie 1985.
6. Rezoluția Consiliului Economic și Social 1997/30 din 21 iulie 1997.
7. Nicolae Purdă – Protecția juridică a drepturilor omului (Mecanisme interne și internaționale), editura Lumina Lex 2001.
8. Ion Suceavă, Marcu Viorel, Gheorghe Constantin – Omul și drepturile sale, editura Ministerului de Interne, 1991.
9. Victor Luncan, Victor Duculescu – Drepturile Omului, editura Lumina Lex, 1993.
10. Ionel Cloșcă, Ion Suceavă – Tratat de drepturile omului, editura Europa Nova, 1995.
11. Ion Diaconu – Drepturile omului în dreptul internațional, editura Lumina Lex, 2000.
12. Ioan Vida - Drepturile omului în reglementări internaționale, editura Lumina Lex, 1999.
13. Nicu Jidovu- Dreptul la apărare al învinutului și inculpatului, editura Rosetti, 2004.